

Edward Potkowski

Katedralisi gdańscy : z dziejów książki w Gdańsku XV w.

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia 45, 209-219

1990

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Edward POTKOWSKI

(Warszawa)

Katedralisi gdańscy. Z dziejów książki w Gdańsku XV w.

Les copistes professionnels (cathédraux) de Gdansk. L'histoire du livre à Gdansk
au XVe s.

I. Gdańsk w późnym średniowieczu stał się jednym z największych i najbogatszych ośrodków miejskich rejonu Morza Bałtyckiego.¹ Dynamiczny rozwój przestrzenny i ludnościowy Gdańska następuje wyraźnie od połowy XIV w. Oblicza się, że u schyłku tego stulecia cały zespół miejski liczył około 10-12 tys. mieszkańców, około r. 1430 było już w Gdańsku około 20 tys. mieszkańców, zaś w końcu XV wieku już 30-35 tys. mieszkańców.² Równocześnie miasto wyrasta na potężny ośrodek rzemieślniczy i handlowy. Od r. 1373 Gdańsk staje na czele miast pruskich i współpracuje ściśle z Hanżą północno- i zachodnioniemiecką. Od początku XV wieku zasięg handlu gdańskiego objął większość strefy Bałtyku i Morza Północnego, sięgał do wybrzeży Atlantyku.³

Jak w innych dużych ośrodkach miejskich późnego średniowiecza, również w Gdańsku działalność zawodowa kupców i rzemieślników, funkcjonowanie władz miejskich i czynny udział w życiu miasta wymagały od

¹ *Historia Gdańska*, t. I do roku 1454, pod red. E. Cieślaka, Gdańsk 1978; dzieje miasta w latach 1308-1454 opracował tu M. Biskup; zob. też: M. Bogucka: *Gdański ośrodek produkcyjny w XIV-XVII w.*, Warszawa 1962; H. Samsonowicz: *Późne średniowiecze miast nadbałtyckich*, Warszawa 1968.

² Są to ostatnie obliczenia M. Biskupa, w oparciu o skorygowane obliczenia wcześniejsze badaczy niemieckich P. Simsona i E. Keysera — *Historia Gdańska*, t. I, s. 349, 500.

³ H. Samsonowicz, pisze o Gdańsku jako o ośrodku gospodarczym i handlowym [w:] *Historia Gdańska*, t. II, Gdańsk 1982, s. 77-175.

mieszczan Gdańska umiejętności pisania i czytania.⁴ Dla gdańszczan jednak pismo było nie tylko narzędziem działalności zawodowej i publicznej w mieście. Stało się ono także ważnym instrumentem kontaktu ze światem kultury i polityki.

Potrzeby systematycznego przekazywania wiedzy, a przede wszystkim systematycznej nauki pisania i czytania stymulowały rozwój szkolnictwa gdańskiego. Dzięki prowadzonym już badaniom znany jest system szkolny funkcjonujący w Gdańsku u schyłku średniowiecza, choć stan naszej wiedzy w tym zakresie jest jeszcze niezadowalający i istnieje potrzeba dalszego prowadzenia badań nad początkami szkolnictwa w tym mieście.

Już od połowy XIV w. działała w Gdańsku szkoła parafialna przy kościele NP Marii. W końcu tego stulecia istniały już zapewne inne szkoły gdańskie: przy kościele parafialnym św. Katarzyny, przy kościołach filialnych św. Jana oraz św. Piotra i Pawła, a także przy kościele św. Bartłomieja.⁵ Szkoły te uczyły młodzież męską, ale dziewczęta nie były wykluczone od nauki czytania i pisania.⁶ Mogły one korzystać ze szkoły przy klasztorze brygidek założonym w Gdańsku w 1396 r.⁷ Córki rodzin patrycjuszowskich uczyły się również w szkole przy klasztorze norbertanek w Żukowie.⁸ Ponadto mieszczenie Gdańska korzystali też z pomocy

⁴ Problematyce tej poświęcony jest tom prac *Studien zum städtischen Bildungswesen des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Göttingen 1983 („Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philol.-hist. Klasse”, Dritte Folge, Nr. 137); zob. też: H. Patze: *Neue Typen des Geschäftsschriftgutes im 14. Jahrhundert* [w:] *Der deutsche Territorialstaat im 14. Jahrhundert*, Bd. I, Sigmaringen 1970, s. 9–64; H. Patze: *Stadtgründung und Stadtrecht*, [w:] *Recht und Schrift im Mittelalter*, Sigmaringen 1977; K. Wriedt: *Das gelehrte Personal in der Verwaltung und Diplomatie der Hansestädte*, „Hansische Geschichtsblätter” 96, 1978.

⁵ E. Waschinski: *Erziehung und Unterricht im Deutschen Ordenslande bis 1525*, Breslau 1908; id.: *Das kirchliche Bildungswesen in Ermland, Westpreussen und Polen*, Bd. I, Breslau 1928; P. Simson: *Geschichte der Schule zu St. Petri und Pauli in Danzig*, Bd. 1, Danzig 1904; W. Faber: *Die Johannisschule in Danzig*, Danzig 1925.

⁶ W kazaniu synodalnym dla kleru, wygłoszonym w Elblągu (1427), zaleca się czytanie żywotów świętych ludziom świeckim, chociaż — dodaje kaznodzieja — „wiele błędów rodzi się wśród kobiet czytających książki teologiczne przełożone z łaciny na język niemiecki”. Kazanie to z rękopisu gdąskiego (Mar.Q.27) wydał O. Günther: *Eine Predigt vom preussischen Provinzialkonzil in Elbing 1427 und die „Ermahnung des Carthäusers”*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, H. 59, 1919, s. 95, 105. — Pisarz miejski Gdańska Konrad Bitschin napisał w swoim dziele pedagogicznym *Libri de vita coniugali*, iż umiejętność czytania należy do dobrego wychowania panien z rodzin mieszczańskich.

⁷ S. Kamińska: *Klasztory brygidek w Gdańsku, Elblągu i Lublinie*, Gdańsk 1970, s. 115.

⁸ H. Bauer: *Bildungs- und Bibliothekswesen im Ordenslande Preussen*. „Zentralblatt für Bibliothekswesen” 46, 1929, s. 402.

wędrownych nauczycieli. Byli oni przydatni szczególnie do nauki czytania i pisania w języku niemieckim, niezbędnym w kontaktach gospodarczych i politycznych z zakonem krzyżackim i Hanzą.⁹

W pierwszej połowie XV w. powstała jeszcze jedna szkoła w Gdańsku — przy klasztorze franciszkanów. Kształciła ona nie tylko przyszłych zakonników, ale również tych synów gdańskich mieszczan, którzy nie zamierzali pozostać w klasztorze.¹⁰ Wtedy także podjęto próbę rozbudowy sieci szkolnej Gdańska i modyfikacji ich programu nauczania. Oto w r. 1436 rada Głównego Miasta w porozumieniu z proboszczem kościoła Mariackiego Andrzejem ze Słomowa (Slommow) postanowiła zorganizować sześć szkół, a więc przy każdym kościele parafialnym i filialnym, gdzie synowie mieszczan gdańskich mogliby zdobywać umiejętność pisania i czytania w języku niemieckim. W razie potrzeby zaś liczba tych szkół miała być powiększona. Co więcej, projektowano również utworzenie podobnych szkół w Gdańsku dla dziewcząt.¹¹ Nie wiadomo dokładnie, czy postanowienia te zostały zrealizowane. Świadczą one w każdym razie o wzrastającej potrzebie edukacji szkolnej, dostosowanej do potrzeb zawodowych kupców i rzemieślników gdańskich. Podobne tendencje występują zresztą w wielu ówczesnych miastach.¹²

Zwiększała się również ciągle liczba gdańszczan studiujących na uniwersytetach, głównie Europy Środkowej.¹³ Wielu z nich po studiach uniwersyteckich wybierało kariery kościelne i polityczne w państwie krzyżackim, później w Prusach Królewskich. Część jednak wracała do Gdańska i obejmowała w mieście różne stanowiska kościelne i funkcje we władzach miejskich.

Różnorodne potrzeby zawodowe i intelektualne, poznawcze i rozrywkowe tej warstwy wykształconych w szkole lub domu mieszkańców miasta zaspokajały księgi, gromadzone w bibliotekach kościelnych Gdańska i w księgozbiorach prywatnych. Znany jest — częściowo przynajmniej — zasób kilku bibliotek kościelnych, które zapewne tutaj, podobnie jak było to w innych miastach późnego średniowiecza spełniały rolę księgozbiorów otwar-

⁹ Por. H. Barth: *Zur Danziger mitteldeutschen Kanzleisprache*, Danzig 1938.

¹⁰ P. Simson: *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd. I, Danzig 1913, s. 220; W. Roth: *Die Dominikaner und Franziskaner im Deutsch-Ordensland Preussen bis zum Jahre 1466*, Königsberg 1919, s. 124, 151.

¹¹ T. Hirsch: *Die Oberpfarrkirche von St. Marien in Danzig*, Bd. 1, Danzig 1843, s. 104.

¹² Zob. np. K. Wriedt: *Schulen und bürgerliches Bildungswesen in Norddeutschland im Spätmittelalter*, [w:] *Studien zum städtischen Bildungswesen...*, s. 152-172.

¹³ Por. tu obliczenia M. Biskupa [w:] *Historia Gdańska*, I, s. 469, 618. — I ten problem wymaga jeszcze dalszych badań i uściśleń.

tych, dostępnych także dla mieszkańców Gdańska i okolicy.¹⁴ I tak, założona w r. 1413 przez Andrzeja ze Słomowa (Słommow) biblioteka przy kościele parafialnym NP Marii posiadała ciekawy zestaw rękopisów z dziełami teologii praktycznej, piśmiennictwa religijno-dydaktycznego, hagiografii, tekstami prawnymi, historycznymi i geograficznymi, dziełami medycznymi i tekstami aktualnej w końcu średniowiecza publicystyki kościelnej. Księgozbiór przy szpitalu św. Elżbiety — znany z inwentarza z r. 1447 posiadał również interesujący i bogaty zestaw dzieł średniowiecznego piśmiennictwa. Biblioteka zamku krzyżackiego w Gdańsku miała księgi liturgiczne, księgi na użytek kaznodziejów i dzieła religijno-dydaktyczne.¹⁵ Zapewne podobne zestawy ksiąg — jak w wymienionych wyżej księgozbiorach — miały pozostałe biblioteki Gdańska: kościoła św. Piotra i Pawła¹⁶, klasztoru franciszkanów¹⁷, dominikanów, karmelitów i brygidek.¹⁸

II. W pejzażu kulturalnym Gdańska schyłku średniowiecza nie brakło również wytwórców książki rękopiśmiennej. Duże zapotrzebowanie na teksty — od ksiąg liturgicznych i piśmiennictwa religijno-dydaktycznego, tekstów fachowych (prawniczych, medycznych) i podręczników szkolnych do literatury podróźniczej i rozrywkowej — sprawiło, iż kopiowaniem ksiąg zajmowało się wówczas w Gdańsku wiele grup zawodowych „ludzi pióra”. Byli więc wśród nich notariusze, pisarze miejscy¹⁹ — a więc grupa inteligen-

¹⁴ Charakterystyczny jest tu zapis testamentowy biskupa Miśni Jana Hoffmanna ze Świdnicy (zm. 1451), który część swych ksiąg darował różnym kościołom, zaznaczając, iż mają one być dostępne dla każdego: „reponantur in ecclesia Misnensi in loco publico, quo quilibet etiam ruralis adveniens possit habere accessum”, „reponantur ad locum publicum librariae in ecclesia Ligniczensi” — *Codex diplomaticus Sazoniae regiae*, cz. II, t. III, ed. E. G. Gersdorf, Leipzig 1867, nr 1004, s. 87–90. — O użytkowaniu ksiąg przez mieszczan toruńskich (1402) z biblioteki kościoła parafialnego św. Jana — zob. E. Potkowski: *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*, Warszawa 1984, s. 140–141. — Także mieszczanie Monachium — bogaci i biedni („gemaynclichen armen und reichen der stat zu Munchen”) — korzystali z ksiąg biblioteki kościoła św. Piotra (1447), a podobnie użytkowana była biblioteka kościelna w Brunzshwiku (1412) — zob. B. Moeller: *Die Anfänge kommunaler Bibliotheken in Deutschland*, [w:] *Studien zum städtischen Bildungswesen...*, s. 138–140.

¹⁵ Dokładniej o zawartości tych bibliotek: E. Potkowski: *Książka rękopiśmienna*, s. 159–166. — Rękopisy biblioteki kościoła Mariackiego znajdują się dziś w Bibliotece PAN w Gdańsku, opisał je O. Günther: *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig*, Danzig 1921.

¹⁶ Zachowało się jeszcze do niedawna z tej biblioteki 50 rękopisów i 77 inkunabułów — O. Günther: *Katalog der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 3, Danzig 1909; H. Bauer: *Bildungs- und Bibliothekswesen*, s. 404–405.

¹⁷ Część księgozbioru zachowana do dziś — opis tych rękopisów podaje O. Günther: *Katalog der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 3.

¹⁸ H. Bauer: *Bildungs- und Bibliothekswesen*, 405–406.

¹⁹ Na przykład Jakub Lubbe, pisarz miejski, który w r. 1459 kopiował rękopis treści

cji miejskiej, ludzi pochodzących często z patrycjuszowskich rodzin mieszczańskich, którzy w wielu miastach schyłku średniowiecza aktywnie uczestniczyli w życiu kulturalnym miasta.²⁰ W XV-wiecznym Gdańsku wśród owych pisarzy spotykamy pierwszych kronikarzy miejskich (jak Johann Lindau) i ludzi czynnych w dziedzinie szeroko pojętej literatury — jak Konrad Bitschin, który był autorem tekstów histriograficznych, dydaktycznych i publicystycznych.²¹ Byli też wśród kopistów ksiąg w Gdańsku — podobnie jak w innych miastach schyłku średniowiecza — duchowni świeccy i zakonnicy, nauczyciele i uczniowie szkół miejskich.²²

Działała ponadto w Gdańsku grupa zawodowych kopistów zwanych w Europie środkowej *notarii kathedrales* lub *kathedrales*.²³ Byli to zwykle ludzie świeccy lub „żonaci duchowni” (*clerici uzorati*).²⁴ Katedralisi — jak wynika ze źródeł — zajmowali się przede wszystkim produkcją okazałych

teologicznej (*Liber Ordinarius*), zachowany w Deutsche Staatsbibliothek, Berlin, Ms lat. oct. 476. Na k. 164^r tego kodeksu podpisał się Jakub żartobliwie, w formie zagadki literackiej:

*Finitum est hoc opus in die sancti Wenczeslai martiris. Sub Anno
Domini 1459. Et nomen scriptoris intitulator sic
Nomen scriptoris si tu cognoscere velis
Ja tibi primum, co medicum, busque supremum,
vel sic
Si ja ponatur, et co sibi consociatur,
Et bus additur, quis scripsit ita vocatur
De Gdanczk.*

Zwróćmy tu również uwagę na użycie przez Jakuba dla oznaczenia roku cyfr arabskich, a nie — jak jeszcze zwykle wówczas przy datacji stosowano — cyfr rzymskich. Świadczy to o nawyku liczenia kupieckiego, sporządzania przez Jakuba wykazów rachunkowych, do których stosowano najczęściej cyfry arabskie.

²⁰ Por. np. U. P e t e r s: *Literatur in der Stadt. Studien zu den sozialen Voraussetzungen und kulturellen Organisationsformen städtischer Literatur im 13. und 14. Jahrhundert*, Tübingen 1983, s. 227–268; V. Honemann: *Die Stadtschreiber und die deutsche Literatur im Spätmittelalter und der frühen Neuzeit*, [w:] *Zur deutschen Literatur und Sprache des 14. Jahrhunderts*, Dubliner Colloquium 1981, Heidelberg 1983, s. 320–353.

²¹ A. Methner: *Conrad Bitschin als Danziger Stadtschreiber*. „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, 1929, H. 69. — Por. też H. Samsonowicz, [w:] M. Bogucka, H. Samsonowicz: *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 264.

²² Potkowski: *Książka rękopiśmienna...*, s. 81–99.

²³ Także *cathedralis seu scriptor librorum, scriptor cathedralis, scriptor librorum cathedralium* — zob. Potkowski: *Książka rękopiśmienna...*, s. 100.

²⁴ O tej grupie późnośredniowiecznych „litterati”, używających tytułu „clericus” z racji swej edukacji szkolnej lub uzyskania niższych święceń, a pracujących jako zawodowi kopiści, nauczyciele lub pisarze kancelaryjni — zob. Potkowski: *Książka rękopiśmienna*, s. 98; P. J. Schuler: *Geschichte des südwestdeutschen Notariats*, Baden 1976, s. 95–97.

i ozdobnych kodeksów liturgicznych. Ich dziełem były także ozdobne księgi prawnicze, podręczniki medyczne, a ponadto modlitewniki w języku rodzinnym. Zapewne katedralisi kopiowali również inne jeszcze teksty, o których wiadomości — jako o pracach mniej ważnych i niedrogich — nie zachowały się w źródłach. Może również w oznaczonych godzinach, publicznie i dla każdego katedralisi tutejsi wykonywali za zapłatą prace pisarskie.²⁵

Czeski polihistor Paweł Paulirinus z Pragi, działający czas jakiś także w Krakowie, pisał około r. 1463: „Pisarz jest człowiekiem wykształconym w piśmie, a jeśli byłby katedralisem, powinien troszczyć się, by pisał poprawnie; powinien też pilnie zważać, by pisać starannie i wyraźnie”. I zanotował dalej, iż kopista (*transsumptor*) winien pisać dokładnie i poprawnie, stosować interpunkcję, a zawód swój wykonywać na podstawie upoważnienia szkoły lub uniwersytetu.²⁶

Podstawowym zajęciem katedralisa było zatem pisanie, kopiowanie tekstu. Czasem jednak zdołali oni również sami książki rękopiśmienne i sami je oprawiali. Częściej występowali jako organizatorzy produkcji, załatwiających dla swych klientów iluminacje i oprawę kodeksu u innych rzemieślników — malarza i introligatora. Zapewne również niektórzy katedralisi zajmowali się handlem książkowym i prowadzili kramy sprzedaży rękopisów oraz materiałów piśmiennych.²⁷

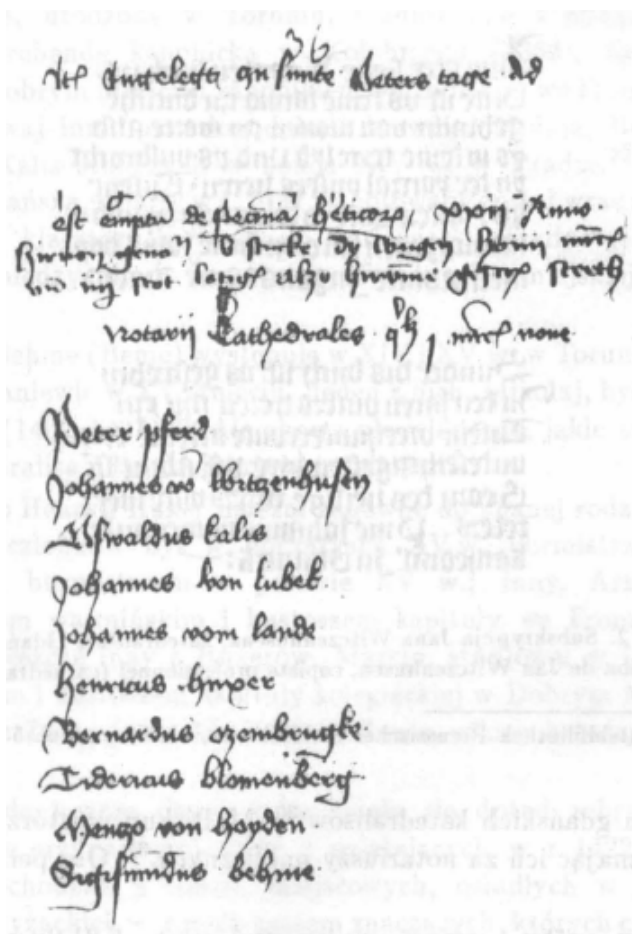
W Krakowie spotyka się katedralisów już w końcu XIV w. Pracowali oni wówczas na dworze królowej Jadwigi i dzięki temu zachował się ślad ich działalności w rachunkach królewskich.²⁸ Katedralisi prowadzili swe

²⁵ Tak robili np. katedralisi w Norymberdze — R. Enders: *Das Schulwesen in Franken im ausgehenden Mittelalter*, [w:] *Studien zum städtischen Bildungswesen...*, s. 191.

²⁶ *Liber viginti artium*, dziś w Bibliotece Jagiellońskiej, rękopis 257 (tzw. „Księga Twardowskiego”), k. 185^v: „*Scriptor est homo litteris eruditus, qui si fuerit katedralis, debet videre ut correcte scribat, et que debet scribere per compositionem vel appositionem diligenter considerare*”; k. 119^v: (transsumptor) „*condiciones hujus sunt tres: primo quod sit bonus orthographus, 2º quod scribat correcte cum virgulis, pausis, comis etc., 3º quod sit per poetas (!) aut universitates approbatus ad kathedram scribendi*.” — Fragmenty te opublikował J. Kemke: *Aus dem XX artium liber des Paulus Paulirinus*. „Centralblatt für Bibliothekswesen” 7(1890), s. 147–149. — *Kathedra scribendi* to krzesło pisarskie (może też krzesło nauczyciela kaligrafii) i stąd nazwa w źródłach zawodowego kopisty-kaligrafa *katedralis*.

²⁷ Potkowski: *Książka rękopiśmienna*, s. 100–111; tutaj też przytoczone źródło i dalsza literatura na ten temat.

²⁸ E. Potkowski: *Katedralisi na dworze królowej Jadwigi* [w:] *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. I, Warszawa 1985, s. 225–241; zmieniona nieco wersja tego artykułu (*Kathedrales at the Court of Queen Hedwig*) opublikowana została w *Codices manuscripti*

Ryc. 1. Lista gdańskich katedralisów z 1422 r.²⁹
 Une liste des copistes professionnels (cathédraux) de Gdansk dressée en 1422

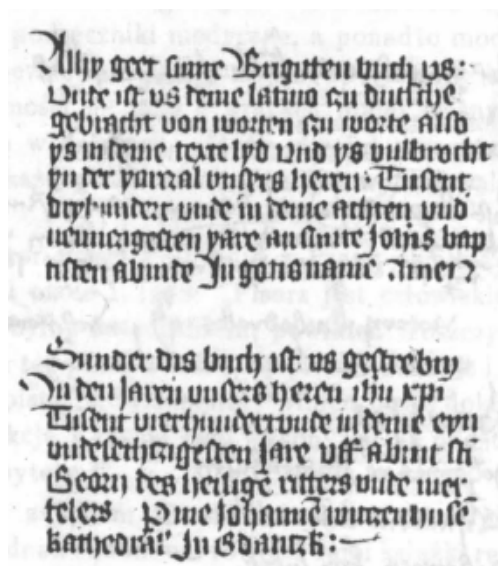
²⁹ Archiwum Państwowe Gdańsk, Akta miasta Gdańska, sygn. 300, 59/1, s. 36.

warsztaty pisarskie w Krakowie oraz w innych jeszcze miastach polskich również później — aż do początku XVI w.²⁹

W Gdańsku dziesięciu zawodowych kopistów zanotowanych zostało w księdze miejskiej pod rokiem 1422. Na notatkę tę zwrócił uwagę już P. Simson, nie określając bliżej tej grupy zawodowej ani nie podając

13, 1987, s. 79–87.

²⁹ Potkowski: *Książka rękopiśmienna*, s. 102–111.

Ryc. 2. Subskrypcja Jana Witczenhusena, katedralisa z Gdańska^b
 Une souscription de Jan Witczenhusen, copiste professionnel (cathédral) de Gdansk

^b Berlin, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Ms Germ. Fol. 532, k. 103^r.

nazwisk owych gdańskich katedralisów.³⁰ M. Biskup powtórzył informacje P. Simsona, uznając ich za notariuszy publicznych.³¹ Oto pełny tekst owej notatki:

„notarij cathedrales, quilibet 1 marcam noue [monetae? solvit - E.P.] Peter pferd, Johannes von witzczenhusen, Oswaldus kalis, Johannes von lubek, Johannes von lande, Henricus huxer, Bernardus ozembrugke, Tidericus blomenberg, Menczo von heyden, Sigismundus behme.”

Niewiele powiedzieć można na temat pochodzenia owych katedralisów, ich działalności pisarskiej i kariery zawodowej, ich znaczenia w mieście i prestiżu społecznego. Czasem można — przy obecnym stanie badań — określić tylko pewne rodziny, do których prawdopodobnie należeli owi katedralisi.

Rodzina Kalis (Calys) występowała w XIV i XV w. w Toruniu, a w rejonie Reszla na Warmii była wieś Kalis założona w r. 1345. Magister

³⁰ Simson: *Geschichte der Stadt Danzig*, I, s. 176.

³¹ Biskup [w:] *Historia Gdańska*, I, s. 621. Archiwum Państwowe w Gdańsku, Akta miasta Gdańska — Księgi miejskie 300, 59/1; stron 133, 12x30 cm, papier, oprawa z karty pergaminowej. Lista katedralisów na s. 36. Opis tej księgi: J. Tandecki: *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich jako źródła historyczne i zabytki kultury mieszczańskiej*, Toruń 1990, s. 139–140.

Mikołaj Kalis, urodzony w Toruniu, studiował w Paryżu (1357–1362), zabiegał o prebendę kanoniczną w Kołobrzegu (1362), był kanonikiem kolegiaty w Dobrym Mieście i kanonikiem warmińskim we Fromborku (zmarł w 1382). Dwaj inni, prawdopodobnie krewni Mikołaja, Burchard Kalis i Stanisław Kalis studiowali w końcu XIV w. w Pradze.³² Jakiś Hans Lubbeke z Gdańska, zmarły w r. 1431, zanotowany został wraz z żoną w *Liber beneficiorum* klasztoru kartuzów w Darłowie.³³ Trudno jednak wskazać na związek między nim a zanotowanym w księdze miejskiej katedralisem gdańskim.

Rodzina Behme (Beme) występuje w XIV i XV w. w Toruniu, znana była również w Braniewie w XV stuleciu. Jeden z nich, Mikołaj, był proboszczem w Braniewie (1402–1437).³⁴ Ale znowu nie wiadomo, jakie związki łączyły naszego katedralisa gdańskiego z tymi rodzinami.

Katedralis Henryk Huxer należał zapewne do znanej rodziny gdańskiej. Jeden z jej członków był w początkach XV w. burmistrzem Gdańska, następny był burmistrzem w połowie XV w.; inny, Arnold Huxer³⁵, był kanonikiem warmińskim i kustoszem kapituły we Fromborku (zmarł w 1446 r.). Jeszcze inny z Huxerów, Marcin, studiował w Lipsku (1409), był kanonikiem i kustoszem kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście (zmarł około 1433 r.). Znany jest także Herman Huxer, wikary katedry fromborskiej (1426).³⁶

Te szczupłe jeszcze dane, które udało się dotąd zebrać, pozwalają stwierdzić, że przynajmniej część z działających w r. 1422 katedralisów gdańskich pochodziła z rodzin miejscowych, osiadłych w Gdańsku lub w Prusach krzyżackich — rodzin czasem znaczących, których członkowie byli ludźmi ze studiami uniwersyteckimi i obejmowali różne funkcje kościelne.

Niewiele również udało się dotąd odkryć śladów działalności owych gdańskich katedralisów, zanotowanych w księdze miejskiej. Znalazłem tylko

³² K. Gó r s k i, W. S z c z u c z k o: *Tabliczki woskowe miasta Torunia, ok. 1350 – I poł. XVI w.*, Warszawa 1980 — indeks. *Codex diplomaticus Warmiensis*, Bd. II (1864), s. 450, nr 452; *Scriptores rerum Warmiensium*, Bd. I (1866), s. 231; A. B i r s c h - H i r s c h f e l d: *Geschichte des Kollegiatstiftes in Guttstadt, 1341–1811*, „Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 24, 1932, s. 295–296, 298, 341.

³³ H. L e m k e: *Liber beneficiorum domus Coronae Marie prope Rugenwald 1406–1528*, Stettin 1919, s. 34, nr 464.

³⁴ Gó r s k i, S z c z u c z k o: *Tabliczki woskowe według indeksu*. *Codex diplomaticus Warmiensis*, Bd. IV (1935) — indeks.

³⁵ *Repertorium Germanicum*, Bd. IV (1943–1979), nr 148 i 2982; F. H i p l e r: *Domcustos Arnold Huxer und sein Testament vom 8. Januar 1445*. „Pastoralblatt für die Diözese Ermland”, 1891, s. 126–131.

³⁶ *Repertorium Germanicum*, Bd. IV, nr 1410.

dwa rękopisy pisane przez dwóch z wymienionych w spisie z r. 1422 gdańskich kopistów zawodowych.

Dziełem pisarskim Henryka Huxera był dwudziestokartkowy dodatek do pergaminowego XIV-wiecznego brewiarza gdańskiego.³⁷ Kopiowany przez Huxera w r. 1425 tekst miał odrębną foliację, wykonaną dawną ręką, i zawierał uzupełniające oficja dla niektórych świąt. Miał w zakończeniu subskrypcję kopisty i datę ukończenia pracy pisarskiej — 20 września 1425.³⁸

Drugi rękopis — wynik pracy pisarskiej Jana Witczenhusena — jest znacznie obszerniejszy od znanego tekstu kopiowanego przez Henryka Huxera. Jest to pergaminowy kodeks dużego formatu (26 x 36 cm), liczący 165 kart, pisany starannie dużym, kaligraficznym pismem gotyckim w dwie kolumny. Karty rękopisu są liniowane, tytuły i zakończenia tekstów pisane czerwonym atramentem.³⁹ Kopista pozostawił w tekście miejsca na większe i mniejsze inicjały ozdobne, których już nie wpisano. Cały rękopis jest prawdziwym dziełem sztuki pisarza zawodowego i świadczy dobrze o umiejętnościach Jana Witczenhusena.

Ciekawa jest treść tego kodeksu kopiowanego w Gdańsku. Zawiera on teksty w języku niemieckim dzieł popularnych w późnym średniowieczu również w Gdańsku. Większość kodeksu pisanego przez Jana Witczenhusena wypełnia tekst „Objawień” św. Brygidy Szwedzkiej. Dalej, znajduje się tu również relacja z wędrowki po zaświatach *Visio Tundali* w niemieckim tłumaczeniu (*Dis ist von tundali gesichte*) oraz niepełny tekst znanego wówczas dzieła publicystyki kościelnej *Epistola Rabbi Samuel ad Rabbi Ysaac* (*Epistel oder eyne sendunge dy gemacht hat Meyster Samuel*). Wszystkie te teksty w wersji łacińskiej znajdowały się w gdańskich księgozbiorach schyłku średniowiecza w kilku egzemplarzach.⁴⁰ Należały one z pewnością do bardziej ulubionych i poczytnych lektur gdańszczan tego czasu. Omawiany tu kodeks przepisał Jan Witczenhusen w roku 1461, a w subskrypcji nazwał siebie katedralisem w Gdańsku.⁴¹

³⁷ Rękopis znajdował się w gdańskiej Bibliotece Miejskiej, ms Mar. F. 124 — zaginął w czasie ostatniej wojny. Jego opis w: O. Günther: *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig*, Danzig 1921, s. 116–120.

³⁸ (k. 385^v) „*Finitum per manus H. Huxer. Orate deum pro eo unum pater noster, propter deum*”; (k. 390^v) „*Completem Anno domini M^o CCCC^o XXV° die vero XX mensis Septembris*” — subskrypcje te zanotował w swoim katalogu O. Günther, s. 120.

³⁹ Berlin, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Ms Germ. Fol. 532. — Krótki opis kodeksu: H. Degering: *Kurzes Verzeichnis der germanischen Handschriften der Preussischen Staatsbibliothek*, Leipzig 1925, s. 60.

⁴⁰ Potkowski: *Książka rękopiśmienna*, s. 159–166.

⁴¹ K. 103^r: „*Sunder dis buch ist us gestrebin In den Jaren unsers heren Ihu Xpi Tusent vierhundert vnde in deme eynvndsechczigesten Jare vff abint Si Geory des heiligen ritters*”

Zapewne dalsze poszukiwania w źródłach aktowych i rękopisach bibliotecznych, a także porównawcze studia paleograficzne, pozwolą odkryć kolejne imiona gdańskich katedralisów, a przede wszystkim pozwolą zidentyfikować dzieła ich warsztatów pisarskich.

Działalność katedralisów była charakterystyczna dla produkcji książki schyłku średniowiecza. Ostatnie pokolenie tej grupy świeckich kopistów ksiąg pracowało na przełomie XV i XVI wieku. Dłużej nie mogli oni konkurować z drukarzami i ich sztuką — *ars artificialiter scribendi*.

RÉSUMÉ

Dans la première partie de l'article, on a parlé de l'importance de Gdansk au Moyen-Age tard, ville qui était alors un des plus grands et des plus riches centres municipaux dans la région de la Mer Baltique. On a présenté aussi un réseau d'écoles de Gdansk au XIVe et XVe s. et parlé ensuite des bibliothèques paroissiales vers la fin du Moyen-Age.

On a étudié également la production des manuscrits. L'auteur a brièvement présenté l'activité des copistes professionnels (cathédraux) qui s'accroissait dans les villes de l'Europe centrale au Moyen-Age tard. On y a publié, tiré d'un livre municipal de Gdansk (AP Gdansk, signature 300, 59/1, p. 36), un registre de 10 copistes professionnels.

L'auteur a essayé de trouver leur origine et a discuté les oeuvres identifiées de deux copistes professionnels de Gdansk: Henricus Huxer qui copiait un manuscrit Mar. F 124 provenant de la Bibliothèque Municipale à Gdansk (hélas perdu) et Johannes Witzenhusen, copiste d'un manuscrit Germ. Fol. 532, tiré de Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz à Berlin.